

XI - XIX ASRLAR MADANIY-MA'RIFIY JARAYONI VA MILLIY JURNALISTIKA ILDIZLARI

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i01.031>

M.A.Jo'rayeva
mamalakat.jurayeva70@gmail.com
QDU

Annotatsiya: Mazkur maqolada XI-XIX asrlar oralig'ida Markaziy Osiyo, xususan O'zbekiston hududida kechgan madaniy-ma'rifiy jarayonlar tahlil qilingan. Unda o'rta asr allomalari - Ibn Sino, Beruniy, Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy, Bobur, Ahmad Donish kabi mutafakkirlarning ilmiy, adabiy va ijtimoiy qarashlari asosida milliy jurnalistika tafakkurining shakllanish jarayoni yoritiladi. Shuningdek, Temuriylar davridagi adabiy uyg'onish, ma'rifatchilik harakatining rivojlanishi va XIX asrda "Turkiston viloyatining gazetasi" kabi nashrlarning paydo bo'lishi milliy matbuot ildizlarining tarixiy asoslari sifatida tahlil qilinadi. Maqolada tarixiy bosqichlarning o'zaro uzviyligi, madaniyat va ma'rifatning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni, shuningdek, milliy jurnalistik fikrning ijtimoiy-ma'naviy ahamiyati ilmiy dalillar asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: madaniy-ma'rifiy jarayon, Sharq uyg'onishi, ma'rifatchilik, milliy jurnalistika, tarixiy tafakkur, Alisher Navoiy, Ahmad Donish, Temuriylar davri, publitsistik fikr, matbuot tarixi, o'zbek madaniyati

CULTURAL AND ENLIGHTENMENTAL PROCESS OF THE 11TH - 19TH CENTURIES AND THE ROOTS OF NATIONAL JOURNALISM

M.A.Jurayeva
mamalakat.jurayeva70@gmail.com
KSU

Abstract: This article analyzes the cultural and educational processes that took place in Central Asia, in particular in Uzbekistan, between the 11th and 19th centuries. It highlights the process of the formation of national journalistic thought based on the scientific, literary and social views of medieval scholars - Ibn Sina, Beruni, Yusuf Khos Hajib, Alisher Navoi, Babur, Ahmad Donish. Also, the literary revival during the Timurid era, the development of the Enlightenment movement, and the emergence of publications such as "Turkeston Region Gazette" in the 19th century are analyzed as the historical foundations of the roots of the national press. The article highlights the

interconnection of historical stages, the role of culture and education in the development of society, as well as the socio-spiritual significance of national journalistic thought based on scientific evidence.

Keywords: cultural and educational process, Eastern Renaissance, enlightenment, national journalism, historical thought, Alisher Navoi, Ahmad Donish, Timurid era, journalistic thought, history of the press, Uzbek culture

O‘zbekiston va umuman Markaziy Osiyo xalqlarining madaniy-ma’rifiy taraqqiyoti uzoq tarixiy jarayonlar mahsulidir. XI-XIX asrlar oralig‘i bu hududda ilm-fan, adabiyot, falsafa va ijtimoiy tafakkurning yuksalgan davrlaridan biri bo‘lib, aynan shu asrlarda milliy o‘zlik, ma’rifatparvarlik va jurnalistik fikrning dastlabki shakllari shakllana boshladi. Bu davr madaniy hayoti Sharq uyg‘onishining davomiy bosqichi sifatida ham talqin etiladi.

Ilm-fan, adabiyot va axloqiy-ma’naviy qadriyatlar uyg‘unligi jamiyat tafakkurini shakllantirgan, xalq orasida so‘z kuchi, ma’naviy ta’sir va axborot almashinuvi madaniyatining asoslarini vujudga keltirgan. Shu jihatdan bu davrni milliy jurnalistika ildizlari poydevori sifatida o‘rganish ilmiy jihatdan dolzarbdir.

XI-XIV asrlarda madaniy-ma’rifiy taraqqiyot. XI-XIV asrlar Sharqning intellektual uyg‘onish davri bo‘lib, bu davrda Markaziy Osiyoda bir qator buyuk allomalar yetishib chiqdi. Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy, Mahmud Qoshg‘ariy, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlar inson tafakkuri va ma’naviyatining yangi bosqichini boshlab berdilar.

Bu davrda madaniyat va ma’rifat tushunchalari diniy bilimlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lsa-da, u asta-sekin dunyoviy bilimlar, falsafa, tibbiyot, tarix, geografiya kabi sohalarga yoyildi. Beruniy o‘zining “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarida insoniyat tarixini ilmiy tahlil asosida o‘rgangan, Ibn Sino esa “Kitob ash-shifo” orqali tafakkur va mantiqni yangi darajaga olib chiqqan.

Bu asrlar davomida xalq og‘zaki ijodi, masnaviy va hikmatlar orqali ijtimoiy hayotda ma’naviy-tarbiyaviy g‘oyalar targ‘ib qilindi. Bu jarayon xalq orasida so‘z, nasihat, xabar va hikmat orqali axborot yetkazish madaniyatini rivojlantirdi. Bu esa keyinchalik jurnalistik fikrning shakllanishiga asos yaratgan.

XV-XVII asrlar: Adabiy uyg‘onish va ma’rifatparvarlik. XV asr Markaziy Osiyo tarixida Temuriylar davri bilan bog‘liq bo‘lib, bu davrda madaniyat, adabiyot va ilm-fan nihoyatda yuksaldi. Mirzo Ulug‘bekning ilmiy merosi, Alisher Navoiyning adabiy-tarbiyaviy asarlari ma’rifatning kuchli dalilidir.

Navoiy “Mahbub ul-qulub”, “Xamsa”, “Nasoyim ul-muhabbat” kabi asarlarida xalqni ma’naviy poklik, adolat va axloqiy komillikka chaqirgan. Uning asarlari nafaqat badiiy, balki ijtimoiy-publitsistik ahamiyatga ham ega bo‘lgan. Chunki unda jamiyatdagi illatlar, adolatsizlik, jaholat va zulmga qarshi fikrlar ilgari surilgan.

XV-XVI asrlarda ma'rifatparvarlik g'oyasi keng yoyila boshladi. Madrasa, kutubxona va ilmiy markazlar faoliyat yuritib, bilimli shaxslar jamiyatda yuqori mavqega ega bo'ldilar. Bobur Mirzoning "Boburnoma"si o'zining tarixiy, tahliliy va kuzatuvchanlik jihati bilan milliy jurnalistik tafakkurga yaqin bo'lgan asardir. Unda muallif ijtimoiy voqealarga, xalq hayotiga, siyosiy jarayonlarga o'z munosabatini bildirgan - bu esa keyingi asrlarda publitsistik fikrning shakllanishida muhim o'ringa ega bo'ldi.

XVIII-XIX asrlarda ma'rifat va matbuot g'oyalarining paydo bo'lishi. XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida O'rta Osiyoda ijtimoiy fikrda yangi oqim - ma'rifatchilik harakati shakllandi. U jaholat va qoloqlikka qarshi, ilm, ta'lim, adolat va taraqqiyot yo'lini targ'ib etuvchi g'oya edi. Bu davrda Ahmad Donish, Munis Xorazmiy, Ogahiy, Gulxaniy kabi ziyolilar o'z asarlarida jamiyat muammolarini ko'tarib chiqdilar.

Ahmad Donish "Navodir ul-vaqoe" asarida davlat boshqaruvi, xalqning huquqlari, ilm va ma'rifatning jamiyatdagi o'rni haqida chuqur tahliliy fikrlar bildirdi. Bu asar o'z mazmuni jihatidan publitsistik ruhda yozilgan bo'lib, milliy jurnalistik tafakkurning dastlabki namunalari sifatida qaraladi.

XIX asrning ikkinchi yarmida esa matbuot faoliyati amalda shakllana boshladi. Turkiston o'lkasida 1870-yilda "Turkiston viloyatining gazetisi" nashr etildi. Bu gazeta rus va o'zbek tillarida chiqib, o'lkadagi siyosiy, madaniy, iqtisodiy voqealarni yoritdi. Shu tariqa milliy jurnalistik fikr o'zining amaliy ifodasini topdi.

Milliy jurnalistika ildizlari. Milliy jurnalistika ildizlari xalq og'zaki ijodi, tarixiy yozma manbalar va ma'rifatparvarlik an'analariga borib taqaladi. Dastlabki jurnalistik fikr og'zaki shaklda - elchi xabarlarida, tarixnavislarning yozma tahlillarida, adiblarning nasihat va risolalarida namoyon bo'lgan.

XIX asr oxirlariga kelib, bu jarayon tahririy shaklga ega bo'ldi. "Turkiston viloyatining gazetisi", "Sadoi Turkiston", "Taraqqiy", "Shuhrat" kabi ilk o'zbek matbuot nashrlari paydo bo'ldi. Bu nashrlar xalqni ma'rifatga chaqirish, yangicha tafakkurni shakllantirish, milliy uyg'onishni targ'ib etishda beqiyos rol o'ynadi. Shu bilan milliy jurnalistika nafaqat axborot vositasi, balki ijtimoiy-ma'naviy islohotlarning faol ishtirokchisiga aylandi.

XI-XIX asrlar oralig'i o'zbek xalqining madaniy-ma'naviy hayotida g'oyat muhim o'rin tutadi. Bu davrda ma'rifat, adabiyot, ilm-fan, axloqiy qadriyatlar va so'z san'ati o'zaro uyg'unlashib, jurnalistik tafakkur uchun zamin yaratdi.

Ibn Sino, Beruniy, Navoiy, Bobur, Ahmad Donish kabi allomalar ilmiy, adabiy va publitsistik faoliyat orqali xalq ongini yuksaltirishga xizmat qildilar. XIX asrda esa bu jarayon amaliy jurnalistik faoliyat shaklida - gazeta va nashrlar ko'rinishida namoyon bo'ldi.

Demak, milliy jurnalistika bizning xalqimizning ming yillik madaniy-ma'naviy an'analari, ma'rifatparvarlik ruhi va ijtimoiy adolat g'oyalari asosida shakllangan tarixiy hodisadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Beruniy A.R. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. - Toshkent: Fan, 1990.
2. Ibn Sino A. Kitob ash-shifo. - Qohira: Al-Maktaba, 1954.
3. Navoiy A. Mahbub ul-qulub. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1983.
4. Yuldashev Karim, Juraeva Mamlakat Alijanovna - PINDUS Journal of Culture, Literature, and ЭLT 04.02.2022 - Features of Dramaturgy
5. Yuldashev Karim, Juraeva Mamlakat Alijanovna - Oriental Art and Culture Uzbekistan. Volume 2 Issue 4. 12.2021 - Light life
6. Yuldashev Karim, Juraeva Mamlakat Alijanovna - PINDUS Journal of Culture, Literature, and ЭLT 18.06.2022. Volume 2 No 6 ISSN 2792-1883 - Gulom Zafari Playwright (1889-1938)
7. Theaters after aristotle K. Yuldashev, M. A Jurayeva Oriental Art and Culture 4 (4), 148-152 1 2023
8. Xolnazarovich, B. X. (2024). Badiiy Matn Va uning Lingvopoetik Xususiyatlari. Miasto Przyszłości, 51, 298-303.
9. Holnazarovich, B. H. (2020). Explanation of yurt building terms with through semantic methods. Journal Homepage: <http://www.ijmra.us>, 9, 06.
10. Berdiev, H. (2020). Лингвопоэтика Масалалари Тадкикида “Девону Луғотит Турк” Нинг Ўрни. Scienceproblems. uz, 2(2), 7-7.
11. Бердиев, Х. Х. (2016). Метафорические термины в лексике юртовозведения. Язык в сфере профессиональной коммуникации.— Екатеринбург, 2016, 73-76.
12. Xolnazarovich, B. X. (2024). “DEVON-U LUG ‘OTIT TURK” VA UNDAGI ADABIY PARCHALAR TADQIQI HAQIDA. FAN VA TA'LIM INTEGRATSIYASI (INTEGRATION OF SCIENCE AND EDUCATION), 2(3), 115-120.
13. Xolnazarovich, B. X. (2024). THE POSITION OF “DEVON-U LUG ‘OTIT TURK” IN RESEARCHING LINGVOPOETII ISSUES. FAN VA TA'LIM INTEGRATSIYASI (INTEGRATION OF SCIENCE AND EDUCATION), 2(2), 41-48.
14. Berdiyev, X. X. (2024). «DEVON-U LUG ‘OTIT TURK» DAGI SHE'RLARDA HOJIB VA RADIF SAN'ATLARI. Philological research: language, literature, education, 4(4), 13-15.